

BENCSIK PÉTER^{ID}

egyetemi docens
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Jelenkortörténeti Tanszék
e-mail: bencsikp@yahoo.com

Nagy Imre Gerő Ernő „tisza lap” politikájáról*

BEVEZETÉS

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) 1956. július 18–21-i ülésén Rákosi Mátyás kénytelen volt benyújtani a lemondását. Utódául már a plénum összeülése előtt Gerő Ernőt választották meg. Az új első titkár – bár régóta ambicionálta elérni ezt a posztot – váratlanul került a párt élére. Gerő ennek ellenére hosszabb beszédet mondott, amelyben felvázolta a terveit. Ennek elkészítésére nem volt túl sok ideje. Leszögezte, hogy tiszta lapot kell nyitni az ország történetében. Ez a jelzős szerkezet, a ’tisza lap’ vált Gerő rövid első titkárságának jelképévé. Gerő programját a történelmi emlékezet negatív felhangokkal őrizte meg. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzéki csoport tagjai – a forradalom után kelt, tehát 1957-es vagy későbbi – írásaikban egyértelműen elítélték. Érdekes módon, bár más okokból, de a kádárista, valamint az emigrációs és a rendszerváltás utáni történetírás is élesen bírálta a tiszta lap politikáját.¹

A bírálóknak igazuk van abban, hogy Gerő megválasztása valóban hiba volt, személye tényleg alkalmatlan volt a kibontakozásra. Neve szorosan kapcsolódott Rákosiéhoz, így ugyanolyan gyűlölet övezte, mint a bukott diktátort. Bár a törvénysértésekért, a koncepciók perekért inkább csak közvetetten volt felelős, de a gazdaságpolitika korlátlan uraként súlyosan elmarasztható az ötvenes évek erőltetett iparosítása és kollektivizálása, valamint az életszínvonal leszorítása miatt.

^{ID} orcid.org/0000-0001-9556-5618

* A témában végzett kutatásaimat eredetileg az MTA Bolyai ösztöndíja támogatta.

¹ A tiszta lapról és értékeléséről bővebben: Bencsik Péter: *Feledésre ítélt reformok? Az MDP KV 1956. júliusi ülése és a „tisza lap” politikájának néhány történeti problémája.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, Tom. 129. (2009) 115–134. http://acta.bibl.u-szeged.hu/3027/1/historica_129_111-137.pdf (letöltés: 2022. november 23.)

Múltja mellett jellembeli hibái (goromba, türelmetlen, agresszív modora) sem tették alkalmassá az első titkári posztra, ráadásul nélkülözte Rákosi karizmáját is. Az SZKP XX. kongresszusa után azonban Gerőben változások indultak el. Belátta, hogy a régi politika nem folytatható tovább. Ennek jelei már tavaszi felszólalásain megmutatkoztak. Kimutatható az is, hogy a tiszta lap számos reformját már jóval július előtt előkészítették, a reformok végrehajtása pedig már július végén megkezdődött, lásd például a parlament nagyobb szerepére vonatkozó javaslatot.²

A tiszta lap legnagyobb hibája az volt, hogy Gerő presztízsokból nem volt hajlandó átfogóbb személycserékre. Azonnal vissza kellett volna hívni Nagy Imrét a párt és az állam vezetésébe, ezzel együtt törölve a teljes pártellenzékkel szembeni büntetéseket, retorziókat is. Ennek oka részben a szovjet nyomás volt: a Budapesten tartózkodó Mikojan az „ellenséges elemek” szétverésére bízta a Politikai Bizottságot.³ A Nagy Imrével szembeni fenntartások azért érthetők nehezen, mert az 1953-ban meghirdetett új szakasz és a Gerő-féle tiszta lap politika lényegét tekintve nagyon hasonlít egymásra. Az új szakasszal való összevetés azért is hasznos, mert ismert: Nagy Imre meghirdetett reformjai azonnali és országos méretű lelkesedést váltottak ki. Ha tehát a két program hasonló volt, úgy figyelemre méltó, hogy társadalmi fogadtatásuk mennyire különbözött egymástól. Ennek okai között ismét csak a személyes hitelesség említhető meg: Nagy Imre hiteles volt a társadalom számára, míg Gerő nem. A két korszak emlékezetét az utókor számára azonban az is befolyásolta, hogy míg az új szakasz után Rákosi restaurációs kísérlete következett, addig a tiszta lap után a forradalom. Az új szakaszra tehát utólag is nosztalgiával emlékeztek, míg a forradalomban a szabadság mámore végképp elhomályosította a tiszta lap pozitívumait.⁴ Ugyancsak fontos szempont, hogy 1956-ban, három évvel az új szakasz után már a társadalom elvárásai is megnöttek. Egy 1953-hoz hasonló program már nem feltétlenül volt kielégítő. Amikor október 23-án Nagy Imre 1953-as platformra próbált helyezkedni, a Kossuth téri tömeg kifütyülte őt is.

AZ ÚJ SZAKASZ ÉS A TISZTA LAP: HASONLÓSÁGOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK

Ennek ellenére a két program célkitűzéseit mégis érdemes összevetni. Az új szakasz kapcsán le kell szögezni, hogy az 1953. júniusi Központi Vezetőségi határozat sokkal szókimondóbb volt, mint maga a miniszterelnöki expozé, amely a legpikánsabb részeket (például Rákosi felelősségét) nem tárta a nyilvánosság elé. Az új szakasz legfontosabb eredeti elemei az alábbiak: az országgyűlés nagyobb szerepe, az életszínvonal emelése, a nehézipari fejlesztés visszafogása, a könnyűipar

² Bencsik Péter: *A „tiszta lap” a magyar országgyűlésben. Az 1956. július 30. – augusztus 3-i parlamenti ülészak.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, Tom. 136. (2014) 149–171. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/34399/> (letöltés: 2022. november 23.)

³ Lásd Mikojan július 14-i jelentését: Szereda, Vjacseszlav – Sztikalin, Alekszandr (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából.* Budapest, 1993. 40–45. Fellépésének egyik fő oka a június végi poznańi munkásfelkelés lehetett, amely más országokra való áttérjedéssel fenyegetett.

⁴ Köszönöm Szakolczai Attilának, hogy erre a szempontra felhívta figyelmemet.

és főleg a mezőgazdaság jelentőségének növelése, az erőszakos kollektivizálás leállítására, a téeszektől való kilépés és a szövetkezetek feloszlásának lehetősége, a kuláklista eltörlése, a tagosítások megtiltása, a beszolgáltatás előre tervezhető rendszere, a kisipari magánvállalkozások engedélyezése, az értelmiség jobb megbecsülése, a jogrend és a törvényesség megszilárdítása, amnesztia, az internálás megszüntetése, az ügyészi szervezet megerősítése.⁵

Ezek közül a parlament szerepének növelése, az életszínvonal emelése, az értelmiséggel szembeni diszkrimináció megszüntetése, illetve a (szocialista) törvényesség a tiszta lap programjában is hangsúlyosan jelen volt. Nagy Imre 1953-ban egyetlen egyszer használta a szocialista törvényesség kifejezést, míg a jelző nélküli törvényességet csaknem tucatnyi alkalommal. Gerő beszéde és a párthatározat az esetek kétharmadában a jelzős szerkezetet használja. Az 1956-os szocialista törvényesség ugyanakkor több esetben is túlment Nagy Imre 1953-as törekvésein: teljes szakítást hirdetett a titkos jogszabályok addigi rendszerével, az ún. pseudojoggal (alapvető, hogy „minden állampolgár részére érthető [...] törvények és jogszabályok legyenek, valamint, hogy ezeket a törvényeket megtartsák”), kimondta, hogy „senkinek a bűnösségét csak saját beismerése alapján megállapítani nem lehet”, és kiállt a bírói függetlenség mellett. A tiszta lap is szembehelyezkedett az erőszakos kollektivizálással, ugyanakkor határozottan a szövetkezetek mellett lépett fel, a kilépés lehetőségéről nem esett szó abban. Visszalépést jelentett az is, hogy a párthatározat leszögezte: „[...] az egész népgazdaság fejlesztésének, a technika haladásának alapja a nehézipar.” Az elvileg már megszüntetett kuláklista ellenére szó esik a kulákokról, az ő politikai elszigetelésükről (de élesen elítéli a program az ellenük alkalmazott korábbi erőszakot és a középparasztok kulákká minősítését). A visszalépések tehát alapvetően gazdasági területen mutatkoznak, Gerő számára ugyanis az új szakasz gazdasági lépései túl radikálisak voltak, és rövid távon károkat, például külkereskedelmi hiányt okoztak. A téeszek gyors dezorganizálódását sem nézte jó szemmel 1953-ban. A tiszta lap ugyanakkor több esetben túl is haladta Nagy eredeti célkitűzéseit, például a haszonelv (profit) elismerésével („Fokozottabban érvényesítsük az anyagi érdekelttség elvét”), a békekölcsön megszüntetésével, valamint a korábbi koncepciós perek elítélteinek rehabilitálásával, amit Nagy is csak 1954 közepén kezdett felvállalni, miután Rákosi ellenállása erre rákényszerítette. Gerő programja felkarolta a Nagy által (1954 őszén) létrehozott Hazafias Népfrontot és más tömegszervezeteket is, ezek megerősítésére törekedve.⁶ A Gerő-féle program legkomolyabb hiányossága a beszolgáltatási rendszer megtartása volt – de mint tudjuk, azt Nagy Imre is csak a forradalom idején szüntette meg.

⁵ Az 1953. június 27–28-i KV-ülés határozatát lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 276. f. 52/24. ó. e. Az új szakaszt meghirdető miniszterelnöki expozé elsőként a *Szabad Nép* 1953. július 5-i száma közölte. Az eredeti jegyzőkönyv: *Az 1953. évi július hó 3-ára összehívott országgyűlés naplója*. Budapest, 1967. 1. köt. 12–26.

⁶ Gerő beszédét lásd *Szabad Nép*, 1956. július 19., a párthatározatot: *Szabad Nép*, 1956. július 23. Mindkettő megtalálható a KV 1956. július 18–21-i ülésének jegyzőkönyvében: MNL OL M-KS 276. f. 52/35. ó. e.

„VISSZA A PÁRTBA” ÉS NAGY IMRE VÉLEMÉNYE GERŐRŐL A FORRADALOM ELŐTT

Hogyan értékelte Nagy Imre a tiszta lap programját és annak végrehajtását? A kérdésre két választ lehet adni, ugyanis Nagy véleménye 1956 késő nyarán, kora őszen még jelentősen különbözött attól, ahogyan 1957-ben, snagovi fogságában vélekedett Gerő intézkedéseiről. Sajnos az 1956. nyári véleményével kapcsolatban kevés forrással rendelkezünk, ekkoriban ugyanis kevesebbet írt, mint korábban. Az ekkori értékelését ráadásul komolyan befolyásolhatta pártügyének rendezetlensége, vagyis az, hogy nem állították helyre a párttagságát. Joggal vélhetjük, hogy emiatt dühös lehetett Gerőre, ami véleményét negatív irányban módosíthatta. Írásai, illetve beadványai mellett a Nagy Imre-kör egyes tagjainak visszaemlékezései, illetve azon pártvezetők beszámolóí adhatnak némi támpontot, akik 1956 nyarán megbeszéléseket folytattak a volt miniszterelnökkel.

Nagy Imre már 1955-ben kifejtette a véleményét Gerőről. Idézte Hruscsov egy 1954-es mondatát, amely szerint „Gerőnél nincs semmi önkritika és felelősség a gazdaságpolitika súlyos hibáért”. Gerő 1954. őszi (Nagy Imre reformjai mellett kiálló) szolnoki beszédét Nagy kétkulacsosnak minősítette, mivel 1955 tavaszán ismét sztálinista módon lépett fel. Később Malenkovot idézi Nagy, aki szerint „Rákosi nem tudott a hibák kijavításának élére állni”, amit persze úgy is lehet érteni, hogy a hibák kijavítása mégiscsak elvárható volt a régi vezetés leváltása nélkül is. A későbbi tiszta lap szempontjából nagy jelentőségűek Nagy alábbi sorai: „[...] sokkal helyesebb lett volna a [rehabilitációs] kérdéseket a múlt év őszen [tehát 1954-ben – B. P.] elintézni, az állandó halogatás helyett [...] Ma már rég túl lennénk ezeken a párt számára kényes kérdéseken”.⁷ 1956 nyarán Gerő is túl akart lenni ezen a kényes kérdésen – a „tiszta lap” kifejezés ezt is jelentette.

A következő említést érdemlő feljegyzés már 1956. tavaszi. Az SZKP XX. kongresszusa után megtartott, 1956. márciusi KV-ülésről Nagy meglehetősen pontos ismeretekkel rendelkezett. Rákosi ottani beszámolója rendkívül felboszszantotta, s így az 1956 áprilisában kelt jegyzeteiben vaskos véleményeket fogalmazott meg: „[...] a Rákosi-klikk sztálinista volt és az is maradt: kutyából nem lesz szalonna [...] Őrségváltás kell, mert a) sztálinistákkal nem lehet lenini politikát megvalósítani; b) a jelenlegi vezetés alkalmatlan tudományosan megalapozott marxista-leninista elvi politika folytatására és a szocializmus építése magyar útjának kidolgozására.”⁸ Ekkori véleménye alapján úgy tűnik, hogy a sztálinistákat, köztük nyilván Gerőt is teljesen alkalmatlannak találta a XX. kongresszus irányvonalának megfelelő lépések megtételére.

Nagy Imre ezt követően csak 1956 nyarán, de még a tiszta lap meghirdetése előtt ragadott tollat, a pártvezetésnek címezve leveleit. Ezekben elsősorban párttagsága helyreállításáról volt szó, s ennek kapcsán már Rákosi bukása előtt egy nappal, július 17-én írásba adta, hogy „egyetertek a pártélet alapját képező demok-

⁷ Nagy Imre: „*A magyar nép védelmében*”. *Vitairatok és beszédek 1955–1956*. Párizs, 1984. 168., 170–171., 175., 187.

⁸ Nagy: „*A magyar nép védelmében*”, 244., 248.

ratikus centralizmus lenini elvével, amelynek alapján, mint párttag, a párt határozatait magamra nézve kötelezőnek tartom véleményeltérés esetén is, ha valamely határozattal nem, vagy nem mindenben értek egyet” – igaz, a párt határozatai közül az 1953-as és 1954-es reformokat (és az SZKP XX. kongresszusát) említette meg.⁹ Két nappal később (Rákosi lemondása után, de még a KV-ülés ideje alatt) már be is hívták a pártközpontba, ahol Egri Gyula és Nógrádi Sándor beszélt vele. Az előbbi jelentése szerint Nagy lényegében elismerte korábbi frakciós tevékenységét, és elhatárolódott a köréje gyűlt „elemektől”, továbbá megígérte, hogy „tanulmányozni fogja a Központi Vezetőség ülése anyagát, illetve határozatait, melyek meggyőződése szerint helyesek lesznek”.¹⁰ Természetesen elképzelhető lenne, hogy Egri eltorzította Nagy szavait, de ennek ellentmond, hogy az ellenzék több tagja is szem- és fültanúja volt Nagy Imre és Gimes Miklós vitájának: „Nagy [...] kijelentette, hogy el kell fogadni a július 18-i KV platformját”. Gimes Miklós, Vásárhelyi Miklós és mások élesen bíralták Nagyt, aki arra kérte őket, hogy a korábbinál lazább kapcsolatot tartsanak vele, ezért ők pár napig „bojkottálták” is.¹¹

A fentiek tanulsága az, hogy Nagy Imre impulzív, érzelmes ember volt, aki 1956 áprilisában haragos volt az MDP sztálinista vonalára, de júliusban ugyanezen sztálinistáktól talán túlzott örömmel fogadta el a pártba való visszatérésének szigorú feltételeit. Mivel ezután pártügyében hetekig nem történt semmi, viszont a Társadalmi Szemlében megjelent egy őt bíráló cikk, amelyet még Rákosi országlása idején rendelkeztek meg, Nagy támadóbban lépett fel. Több beadványt küldött a párthoz, amelyekben a cikktől való elhatárolódást, illetve nézeteinek szélesebb körben, a KV előtt történő megvitatását kérte.¹² Egri Gyula és Kőből József végül augusztus 14-én fogadta a „más hangulatba jött” Nagy Imrét, aki számos panaszát előterjesztette. Gerő reformjainak témája ekkor már szinte elsikkadt a többi között, ám Egri jelentésének egy részlete figyelemre méltó: „Kérésünkre elmondotta, hogy amikor velünk beszélt [július 19-én – B. P.], még csak Gerő elvtárs beszédét ismerte. Ezt alapjában véve jónak tartja. Ehhez képest véleménye szerint a Központi Vezetőség határozata visszalépést jelentett. Ezzel nem mindenben ért egyet nemcsak személyét illetően, hanem másban sem.”¹³ Úgy vélem, hogy ez inkább volt részéről kifogás, mint valódi érv. Összevetve Gerő 18-i beszédét és a KV 21-i határozatát, a tervezett reformok terén nem láthatunk érdemi különbségeket. (Gerő beszédében viszonylag nagy hangsúlyt kapott, de a határozatból már kimaradt az

⁹ T. Varga György: *Nagy Imre politikai levelei*. Új Fórum, 1. évf. (1989) 4. sz. (június 9.) 36.

¹⁰ T. Varga György: *Levéltári dokumentumok Nagy Imréről (IV. rész)*. Új Fórum, 1. évf. (1989) 8. sz. (augusztus 11.) 45.

¹¹ Fekete Sándor visszaemlékezését idézi: Révész Sándor: *Egyetlen élet. Gimes Miklós története*. Budapest, 1999. 282. Feri Sándor is beszámolt egy másik vitáról, „ahol éles nézetkülönbség mutatkozott Nagy és Gimes között abban, hogy valóságos fordulatként vagy annak elmaradásaként kell-e értékelni a Rákosi–Gerő váltást”. (A második idézet Révész Sándor összegzése, uo.); A „bojkott” ügyét hasonlóan tárgyalja Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958*. Budapest, 1999. 214.

¹² T. Varga: *Nagy Imre politikai levelei*, 36–38.

¹³ T. Varga: *Levéltári dokumentumok*, 46.

anyagi érdekeltség szerepe a gazdaságban, továbbá a pártmunka stílusának megváltoztatása. Ezzel szemben Gerő csak röviden utalt a szocialista törvényességre, miközben a rehabilitációkat meg sem említette – mindkét téma részletesen szerepelt a határozatban. Szintén csak a határozatban szerepelt a békés egymás mellett élés öt alapelvének szerepe, a „műszaki zár”, azaz a vasfüggöny lebontása és a művészeti életben a szocialista realizmus melletti egyéb irányzatok tolerálása. Gerő beszéde ráadásul többször utalt az ellenség[es nézetek] és a jobboldali elhajlás problémájára, mint a határozat. Ez utóbbi azt is kiemelte, hogy 1955 után komoly balos túlkapásokra is sor került. Összességében szerintem a határozat közelebb állt a Nagy Imre-vonalhoz, mint Gerő beszéde.) Gerő beszámolt arról is Andropovnak, hogy „az elvtársak megkérdezték Nagyot, hogy konkrétan miben van eltérés a beszámoló és a határozat között, de Nagy nem tudott egyetlen komoly tényt sem felhozni”.¹⁴

Augusztus második felében az MDP véleménye is lassan változni kezdett Naggyal kapcsolatban. A PB 24-i határozata, bár kimondta, hogy az 1955. márciusi határozat, amely Nagy jobboldali elhajlását bírálta, helyes volt, de elismerte, hogy ezt követően a párt részéről „szubjektív tényezők is szerepet játszottak, melyek nem segítettek, sőt ellenkezőleg, nehezítették a kérdésnek a legmegfelelőbb megoldását”.¹⁵ Alapvetően önkritikát vártak Nagytól, amely azonban nem érkezett meg.¹⁶ Végül mégis Nagy engedett, mivel nem akarta, hogy ügyében tovább élendezjön a harc – talán már érzékelve a gyülekező viharfelhőket? Október 4-én kelt levelében – bár az általa szorgalmazott elvi vitára még nem került sor – kijelentette: „[...] mindenekfelett álló döntő kérdés a pártegység ügye.” Ez azért fontos, mert a pártegység Gerő kedvelt kifejezése volt, július 18-i beszédének a hivatalos címében is szerepelt (Pártegységgel a szocialista demokráciáért). Nagy levele így folytatódott: „[...] egyetérték az 1956. júliusi KV-határozat azon elvi célkitűzéseivel, amelyek a XX. kongresszus szellemében vezetik a pártot a szocialista demokráciájának útján. Bár a határozat számos kérdésében más véleményen vagyok, a határozatot magamra kötelezőnek tartom és küzdök megvalósításáért.” Nézeteinek elvi tisztázását, megvitatását továbbra is igényelte.¹⁷ Kilenc nappal később az MDP helyreállította Nagy Imre párttagságát. Fontos megemlíteni Gimes Miklós biográfusának konklúzióját is: „[...] ekkor [szeptemberben – B. P.] a pártellenzék legradikálisabb megnyilvánulásaihoz is hozzátartozott a júliusi határozat elfogadása. Magát a határozatot ritkán, sokkal inkább annak végrehajtását, illetve végrehajtásának »elakadását« bírálják.”¹⁸

¹⁴ Baráth Magdolna (szerk.): *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszjeljov és Andropov titkos jelentései*. Budapest, 2002. 341.

¹⁵ T. Varga: *Levéltári dokumentumok*, 47.

¹⁶ Rainer: *Nagy Imre*, 216–217.

¹⁷ T. Varga: *Nagy Imre politikai levelei*, 38–39.

¹⁸ Révész: *Egyetlen élet*, 285. Az „elakadásról” lásd Bencsik Péter: *Az MDP értelmiségi határozata és az 1956. őszi „funkcionárius-vita”*. Aetas, 24. évf. (2009) 2. sz. 87–103. <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/23009/> (letöltés: 2022. november 23.)

NAGY IMRE VÉLEMÉNYE GERŐ REFORMJAIRÓL A FORRADALOM UTÁN

Merőben más kép bontakozik ki Nagy Imrének a forradalom után keletkezett írásaiból. A snagovi naplóban minden pozitívum nélküli bírálatot találunk csak Gerő programjáról. Ezeket érdemes hosszabban is idézni, majd ezek után értelmezni azokat. „A júliusi KV-határozat megmaradt az 1955. márciusi határozat elvi és politikai alapjain, ami az 1953. június előtt[i] időszak kalandor-politikájához való visszatérést jelentette. Rákosi helyébe Gerő első titkári kinevezése biztosította a régi politika folytatását.”¹⁹ „A júliusi KV ülés határozatai nem hoztak fordulatot a párt politikájában [...] Eleve nyilvánvaló volt, hogy a régi, népellenes kalandor-politikát lehetetlen a kilátásba helyezett demokratikus módszerekkel megvalósítani. Nyilvánvaló volt, hogyha a párt politikája változatlan marad, elkerülhetetlen a visszatérés az erőszak politikához, a még meg sem kezdett demokratizmus felszámolásához. [...] nem történtek olyan változások sem politikai, sem személyi téren, amelyek biztosítékot nyújtottak volna a kibontakozásra, a katasztrófa megelőzésére [...] Az 1956. júliusi KV határozat, anélkül hogy perspektívát adott volna, tovább fokozta a politikai és személyi harcot az ellenzék ellen. A júliusi KV határozatnak a Rákosi–Gerő-klikk és annak csak politikai eszközévé vált KV azt a szerepet szánta, hogy elvi–politikai fordulat nélkül, hasznos frazeológiával és megtévesztő manőverekkel szembeállítsa az 1953. júniusi ellenzéki platformmal. [...] A határozat elvtelen zűrzavar volt, amely fenntartva a pártvezetés összes korábbi és egymásnak ellentmondó határozatait, a párt fő vonalát illetően teljes bizonytalanságot teremtett a párttagság soraiban. Ennek ellenére a pártvezetés ezt a határozatot a párt »platformjának«, sőt »programjának« nyilvánította. A határozat és annak indokolása nem ütötte meg a párttagság tömegeinek politikai színvonalát.”²⁰ „Érdemes felemlíteni, hogy Kádár János, a pártügyekben folytatott megbeszélések során, egyszer (szeptember 1-jén) Gerővel együtt, másodszer a PB teljes ülésén, ahol én a júliusi KV határozat hibáit részletesen elemeztem, velem szemben a határozat védelmére kelt.”²¹ „A júliusi platform nem volt más (tisztá lap = tisztá frázis), mint harc az 1953. júniusi platform ellen, amely ellen nyíltan, úgy mint 1955 márciusában tették, már nem lehetett fellépni. A júliusi platform lényegében a régi vezetés politikai restaurációja volt.”²²

Abban természetesen igaza van Nagynak, hogy Gerő megválasztása súlyos hiba volt; bizonyos mértékben abban is, hogy az ellenzék (de nem Nagy Imre) elleni harc fokozódott, főleg Losonczy Gézának az értelmiségi határozatról írott cikke után.²³ Ugyanakkor nehéz a júliusi programot azonosítani az 1955. márciusi vagy pláne az 1953 előtti időszakokkal – mint láttuk, ezt korábban maga Nagy sem így látta. Teljesen valószínűtlen, hogy Nagy már 1956 őszén bírálta volna a júliusi

¹⁹ Nagy Imre: *Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Budapest, 2006. 76.

²⁰ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 115–116. (Sajnos az eredeti kéziratból épp a júliusi platformot tárgyaló rész közepén hiányzik két oldal.)

²¹ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 121.

²² Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 132. Nagy a snagovi naplóban mindezek mellett következetesen Rákosi–Gerő-klikkről, illetve Gerő–Kádár–Hegedüs-klikkről ír.

²³ Bencsik: *Az MDP értelmiségi határozata*, 96–103.

határozatot. Szeptember 1-jén valóban találkozott Gerővel és Kádár Jánossal, akik mindketten beszámoltak erről Andropov szovjet nagykövetnek, de egyikük sem említett ilyen kritikát Nagytól.²⁴ Az pedig végképp érthetetlen, mikor lett volna a PB azon „teljes ülése”, ahol Nagy bírálhatta a tiszta lap politikáját. Az MDP PB ülésén Nagy csak október 24-én és 28-án vett részt, de egyik ülés jegyzőkönyve sem tartalmaz még csak hasonlót sem.²⁵ Tegyük hozzá, a forradalom napjai erre aligha voltak alkalmasak, és kizárható az is, hogy az első MSZMP november 4. előtti ülésén került sor ilyesmire. Egyetlen lehetőség marad: Nagyék ugyanis tartottak PB-ülést a jugoszláv nagykövetségen november 4-e után, természetesen az első titkár, Kádár nélkül. Ott viszont már a forradalom leverése után, egészen más hangulatban tekinthetett vissza az eseményekre.

1956. december 11-én Snagovban Nagy Imre beszélgetést folytatott a Román Munkáspárt küldöttével, Valter Romannal. Megvádolta Kádárt, hogy „az utolsó pillanatig védelmezte” Gerőt, és „nem ellenezte sem Gerő, sem Rákosi politikáját”. Amikor Nagy szeptember 1-jén állítólag szembeszállt a párttal és a júliusi programmal, Kádár azt védelmébe vette. „Most végül bebizonyosodott, hogy a júliusi határozatok tényleg nem megfelelőek” – összegezte. A „most”, tehát az a pillanat, ami bizonyította ezt, nyilvánvalóan a forradalom alatt következett be. Nagy ezután arról beszélt, hogy Kádár szerint neki nem volt programja, holott azt Kádár „maga olvasta fel”. A Nagy-féle program pedig az 1953. júniusi volt. „Az-óta persze lényegesen megváltoztak a dolgok, s mindezt figyelembe kellett volna venni” – tette hozzá.²⁶ (Kiemelés tőlem – B. P.)

Hasonló bíráló véleményt láthatunk Nagy Imrénél az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságához intézett 1957. február 22-i levelében: „Nem sokkal később, 1956 júliusában, a KV ülés idején beszéltem Budapesten Mikojan elvtárral. Ez alkalommal neki is őszintén elmondtam véleményemet, és feltártam a helyzet súlyosságát. A júliusi KV határozatokat nem tartottam alkalmasoknak a kibontakozásra, sem gazdasági, sem politikai téren. Megmondtam, hogy ezek a határozatok a régi hibák és bűnök felszámolását sem viszik előre, inkább a régi káros politika átmentésére irányulnak, semmi elvi változást nem hoznak. Rámutattam, hogy Gerő Ernőnek első titkárrá történt megválasztása nem megoldás, mert sem a párt tagsága, sem a néptömegek nem fogadják el vezetőjüknek. Őszintén kifejtettem, hogy súlyos válság felé rohan a párt és az ország, amelynek elejét venni az úgynevezett júniusi politikához való visszatérés alapján lehet, amit a párt tagsága is, az ország népe is nagy lelkesedéssel tenne magáévá.”²⁷ Nagy Imre július 21-én

²⁴ Szereda–Sztikalin (szerk.): *Hiányzó lapok*, 77–78. (Gerő); Baráth (szerk.): *Szovjet nagykövetségi iratok*, 345–346. (Kádár). Kádár a PB 1956. szeptember 7-i ülésén is beszámolt a találkozóról: MNL OL M-KS 276. f. 53/302. ö. e. (A szóbeli tájékoztatóról sajnos nem készült feljegyzés.)

²⁵ Horváth Julianna – Ripp Zoltán (szerk.): *Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–28.* Budapest, 1997. 29–30., 98–112.

²⁶ Közli: Baráth Magdolna – Sipos Levente (szerk.): *A Snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok.* Budapest, 2006. 146–147.

²⁷ Nagy: *Snagovi jegyzetek*, 307–308.

valóban tárgyalt Mikojannal, de akkori megnyilvánulásai alapján szinte kizárt, hogy ezt mondta volna neki. Mikojan feljegyzése a beszélgetésről sajnos nem maradt fenn.²⁸ Emellett – mint láttuk – október 23-án az 1953-as reformokhoz való visszatérés már korántsem eredményezett lelkesedést a Kossuth téren.

ÖSSZEGZÉS

Gerő reformjait kétségtelenül tekinthetjük úgy, hogy az Nagy Imre új szakaszának modernizált változata, pontosabban annak a három évvel későbbi körülményekhez történő adaptálása volt. Bár kissé ambivalens módon, de október 23-a előtt Nagy elfogadta a tiszta lap platformját, annak inkább csak egyes részleteivel nem értett egyet. Sajnos nem világos, hogy pontosan mik lehettek ezek a részletek, mivel ezeket ekkor nem fejtette ki. Nagy Imre azon állítása pedig, hogy 1956. október 23-a előtt átfogó bírálatot fogalmazott meg Gerő programjával szemben, biztosan nem igaz. Nagy Imre utólagos, rendkívül lesújtó véleménye azonban egyértelműen a forradalom bukása és így a sztálinisták hatalomba való visszatérése miatti csalódottságának következtében alakult ki. Ez emberileg érthető, történeti szempontból azonban nyilvánvaló, hogy eredeti értékelését gyökeresen megváltoztatta.

Imre Nagy on Ernő Gerő's 'Clean sheet' policy

In July 1956, the situation of Mátyás Rákosi became untenable in Hungary, and he had to resign as first secretary of the Hungarian Working People's Party (HWPP). He was succeeded by the second man of the regime, Ernő Gerő, who, like his predecessor, was rejected by the Hungarian society. The HWPP made a serious mistake from points of view: not only by appointing Gerő as the head of the party, but also by failing to restore Imre Nagy's party membership and reinstate him as head of government. (He had been removed from office in the first half of 1955 and expelled from the party in December 1955.) The 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union created a new situation in which even Gerő, previously a committed Stalinist, became an advocate of reform himself. Against all expectations, Gerő, although his rule lasted less than a hundred days, announced and even began to implement significant reforms. In this paper, I examine three questions. Firstly, I compare Imre Nagy's reforms, the 'new course' announced in 1953 with Gerő's programme, the 'clean sheet' policy three years later. Secondly, I will review how Imre Nagy's request for the reinstatement of his party membership was handled by the old-new party leadership. Finally, I would like to know how Imre Nagy himself assessed the 'clean sheet' programme in the late summer and early autumn of 1956, and to what extent his assessment of it changed afterwards, following the 1956 revolution.

²⁸ Орехова, Е.Д. и др. (ред. сост.): *Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы*. Москва (Moszkva), 1998. 202. (3. l.)